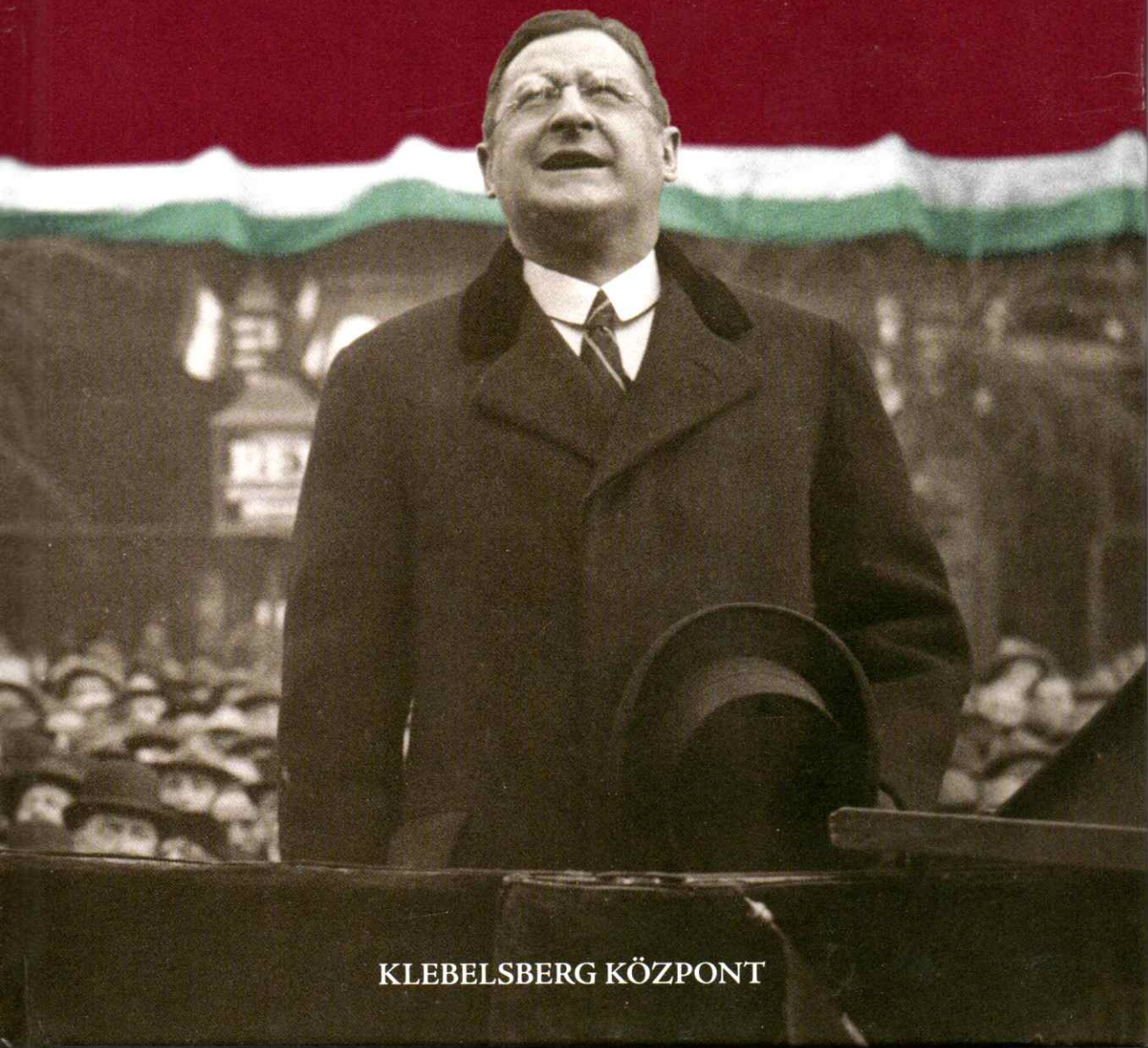

EMLÉKEZET ÉS ADÓSSÁG

*Gróf Klebelsberg Kuno szerepe
a magyar oktatásban*

KLEBELSBERG KÖZPONT

EMLÉKEZET ÉS ADÓSSÁG

*Gróf Klebelsberg Kuno szerepe
a magyar oktatásban*

SZERKESZTETTE:
PÁNCZÉL HEGEDŰS JÁNOS

KLEBELSBERG KÖZPONT
BUDAPEST, 2025.

Tartalom

Dr. Pintér Sándor:	Köszöntő	9
Hajnal Gabriella:	Köszöntő	10
Dr. Maruzsa Zoltán:	Köszöntő	11
Pánczél Hegedűs János:	Szerkesztői előszó	12
Ujváry Gábor:	Az elitnevelés és a külföldi magyar intézetek	15
Szakály Sándor:	Gróf Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter hatása a magyar sportéletre	41
Pánczél Hegedűs János:	Gróf Klebelsberg Kuno kultúr- és oktatáspolitikai alapelvei	49
Ligeti Dávid:	Gróf Klebelsberg Kuno és a felsőoktatás rendszere	71
Orosz László:	Egy „a magyar kultúrfölény továbbépítésére [...] teljesen képtelen” miniszter? – Gróf Klebelsberg Kuno és a nemzetiségi népiskolák	87
Gianone András:	Gróf Klebelsberg Kuno és a ciszterci oktatás	97
Nánay Mihály:	Gróf Klebelsberg Kuno a tankönyvekben és a történelemoktatásban 1945-től napjainkig	113
	A szerzőkről	123
Appendix	Gróf Klebelsberg Kuno gondolatai az oktatásról, kultúráról, hivatalnoki létről	127
	Fényképmelléklet	143

OROSZ LÁSZLÓ

**Egy „a magyar kultúrfölény továbbépítésére
[...] teljesen képtelen” miniszter?**

**Gróf Klebelsberg Kuno és a nemzetiségi
népiskolák**

Klebelsberg Kuno munkásságának kevésbé vizsgált területei közé tartozik a nemzetiségi közoktatás ügye. Komplex rendszereket átalakító nagyobb volumenű reformjai sorában e voltaképp periférikus szegmensről alig tesznek említést a róla készült életrajzi áttekintések, így e kérdéskörrel inkább a nemzetiségtörténeti szakmunkákból érdemes tájékozódunk.

Nézzük röviden az előzményeket! A kiegyezést követő – szellemében vitathatatlanul pozitív – nemzetiségi és népiskolai törvénykezés a századforduló idejére teljesen felhígult. Az 1868. évi XLIV. tc. (a nemzetiségi törvény) még leszögezte, hogy a kormányzat köteles „az állami tanintézetekben a lehetőségig gondoskodni arról, hogy a hon bármely nemzetiségű, nagyobb tömegekben együtt élő polgárai az általuk lakott vidékek közelében anyanyelvükön képezhessék magukat egészen addig, hol a magasabb akadémiai képzés kezdődik.”¹ A mindezt konkretizáló 1868. évi XXXVIII. tc. (a népiskolai törvény) egyértelműen le is szögezte, hogy „minden növendék anyanyelvén nyerje az oktatást”,² a magyar nyelv kötelező tanítása még csak nem is szerepelt a törvényben.³ Ehhez képest 1879-ben a nemzetiségi népiskolákban kötelező tantárggyá teszik a magyart,⁴ 1883-ban a nemzetiségi középiskolákban rendelik el a magyar nyelv és irodalom kötelező tanítását,⁵ 1891-ben pedig a kisdedovókban vezetnek be kötelező magyar nyelvű foglalkozásokat.⁶ 1893-ban a népiskolai tanítók fizetését szabályzó törvény a nem állami fenntartású iskolák pedagógusai fizetésének államsegély útján való kiegészítése fejében bizonyos feltételeket támaszt, márpedig ezek közt az elkövetkező években mind fontosabb szempontként fog megjelenni, hogy milyen hatásfokkal sikerül az állampatrióta érzület kialakítását és a magyar nyelv terjesztését elősegíteni.⁷ 1907-ben aztán a közismert Lex Apponyi egyebek mellett azt is

1 1868: XLIV. tc., 17. §.

2 1868: XXXVIII. tc., 58. §. – A szabályozás ugyanezen passzusa azt is tartalmazza, hogy „vegyes ajkú községekben [...] oly tanító alkalmazandó, aki a községekben divatozó nyelveken tanítani képes.”

3 Mikó Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. Kolozsvár, Minerva, 1944. [reprint: Budapest, Optimum, 1989.] 431–432.

4 1879: XVIII. tc., 4–5. §.

5 1883: XXX. tc., 3. §.

6 1891: XV. tc., 8. §.

7 1893: XXVI. tc. – A 13. § szerint, amennyiben az államsegélyben részesített iskola tanítója „államellenes irány” követése

kimondja, hogy a nem magyar ajkú tanuló az elemi iskola első négy osztályának elvégzése után magát szóban és írásban ki kell tudja fejezni magyarul.⁸

A politikai elit és a sajtó által hirdetett délibábos illúziók (gondoljunk a 30 milliós magyarság elérésének céljára)⁹ az Eötvös József által lefektetett alapoktól igencsak eltérő pályára terelték a nemzetiségi oktatást. Ezt a folyamatot nem csupán a magyar nyelv előtérbe tolását célzó – említett – jogszabályok, de az iskolákkal kapcsolatos statisztikai kimutatások is hűen tükrözik.¹⁰ Ezekből igen jól látszik a nemzetiségi népiskolák visszafejlődése: bő 30 év alatt a magyar tannyelvű elemi iskolák száma csaknem duplájára nőtt, a nem magyar nyelvűeké viszont megfeleződött!

Oktatási nyelv	1880	1900	1913
Magyar	7342	10325	13608
Német	867	383	449
Szlovák	1716	528	365
Rutén	393	93	47
Román	2756	2157	2170
Szerb–horvát	313	135	269
Egyéb	48	23	21
Összes nem magyar	6093	3319	3321
Magyar–német	919	720	–
Magyar–szlovák	597	1224	–
Magyar–rutén	246	304	–
Magyar–román	394	808	–
Magyar–szerb–horvát	131	308	–
Magyar–egyéb	102	40	–
Összes kétnyelvű	2389	3404	–
Összes nem magyar és kétnyelvű	8482	6723	3321

1. táblázat: A népiskolák száma az oktatási nyelv szerint, 1880–1913¹¹

miatt vád alá kerül, fegyelmi eljárást kell indítani. Ilyen esetekben a vallás- és közoktatásügyi miniszter „az eljárás folyamán bármikor az államsegélyt megvonhatja.” Ugyanitt azt is pontosan definiálják, hogy államellenes iránynak tekintendő „minden cselekmény, mely az állam alkotmánya, nemzeti jellege, egysége, különállása vagy területi épsége, továbbá az állam nyelvének törvényben meghatározott alkalmazása ellen irányul [...]” A 15. § további szankciókat is kilátásba helyez: ha valamely államsegélyben részesített nem állami fenntartású iskolának fegyelmi eljárás révén két tanítóját is elmozdították állásából, a szakminiszternek „jogában áll a községi vagy felekezeti iskolát megszüntetni, és helyébe állami iskolát állítani.”

8 1907: XXVII. tc., 19. §. – A 17. § emellett a hazafias nevelés kötelemét is előírja: „Minden iskola és minden tanító [...] a gyermekek lelkében a magyar hazához való ragaszkodás szellemét és a magyar nemzethez való tartozás tudatát [...] tartozik kifejezni és megerősíteni.”

9 Rákosi Jenő, a „boldog békeidők” publicista fejedelme rúzte ki e közismert jelszót egy (az amerikai magyaroknak az összetartozás jelképeként kiküldött zászló avatásán tartott) beszédében. Vö. Az amerikai magyarok zászlója. *Budapesti Hírlap*, 1902. július 7. 1–4. (A beszéd: 2–3.) – A kontextusról ld. NAGY Ildikó: Rákosi Jenő és a harmincmillió magyar impérium. In: *Híd a századok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára*. Szerk. NAGY Mariann. Pécs, University Press, 1997. 294–307.

10 A kérdéskörrel kapcsolatban ld. BENISCH Arthur: Nemzetiségi iskolák Magyarországon (1868–1914). *Kisebbségi Körlevél*, 1943/4. 203–215. – KÉRI Katalin: Az 1879: XVIII. törvénycikktről a „Lex Apponyi”-ig. (Adalékok a kötelező magyar nyelvoktatás történetéhez.) In: *Híd a századok felett. Tanulmányok Katus László 70. születésnapjára*. Szerk. NAGY Mariann. Pécs, University Press, 1997. 269–280.

11 Az adatok forrása: ROMSICS Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, Osiris, 2000. 83.

1918 őszén azonban – a világháborúból vesztesként kikerülve – elszálltak azok az illúziók, amelyek a történeti magyar államot asszimilációs eszközökkel vélték megőrizhetőnek. Az új, forradalmi kurzusok (mindkettő: a polgári demokratikus és az őt váltó kommunista is) látványos koncessziók biztosításával igyekeztek a nemzetiségek jóindulatát megnyerni. Ezekre azonban – érthető módon – már nem tartottak igényt az önrendelkezés lázában égő kisebbségek. Az intézkedések közül elsősorban az (itt részletesen nem tárgyalható, egyébként is igen ellentmondásos és teljességében végre sem hajtott) autonómiatörvényeket¹² szokás megemlíteni, ám a mi kontextusunkban inkább az anyanyelvi oktatás biztosítására vonatkozó rendelkezések érdemelnek figyelmet. Mindezek legfőbb célja az volt, hogy befelé (a nemzetiségek felé) és kifelé (a döntéshozó nagyhatalmak irányába) egyaránt bizonyítsák a múlt hibáival való szakítást, és egy új, mindenki számára kielégítő kisebbségpolitikai gondolkodásmód áttörését. Ezzel magyarázható, hogy az őszirózsás forradalom nyomán kormányt alakító Károlyi Mihály vallás- és közoktatásügyi minisztere, Lovászy Márton voltaképp azonnal – 1918. november 22-én – rendelettel írta elő a nemzetiségek lakta területeken az anyanyelvű népiskolai oktatás bevezetését.¹³ Ami pedig a Tanácsköztársaság gyakorlatát illeti, alapelveként deklarálták, hogy „a nemzeti kerületek tanácsai önállóan intézik a kérdéses kerületek [...] közoktatását és közművelődését”,¹⁴ ily módon a Forradalmi Kormányzótanács német és ruszin népbiztosai (csak e két etnikum kapott saját tárcát) maguk vitték véghez kijelölt nemzeti kerületeik oktatásügyének átszervezését.

1919 augusztusában aztán hatalomra került az ellenforradalmi rendszer, amely számára a területi integritás megóvása a legfőbb politikai prioritás volt. Abból a naiv reményből kiindulva, hogy az egyidejűleg zajló békekonferencia döntéshozatali eljárása során talán nincs még minden lefutva, egyértelműnek látszott, hogy csakis példamutató nemzetiségpolitikával és a szeparatista törekvésekkel szemben érdemi alternatívát kínálva táplálhatunk bármiféle reményt. Az előzékeny kormányzati magatartás demonstrálására nemzetiségi miniszteri tisztséget hoztak létre: ezt Bleyer Jakabra, a budapesti tudományegyetem bácskai sváb származású professzorára bízták. Az ő kodifikációs munkájának – propagandafegyverként is remekül hasznosítható – gyümölcse az 1868-as nemzetiségi törvény eredeti szelleméhez visszatérő 1919. augusztus 21-i kormányrendelet (4044/1919. M. E. sz. rendelet „a nemzeti kisebbségek egyenjogúságáról”).¹⁵ Ez még a dualizmus kori kereteket is tovább tágította, hisz míg az 1868-

12 A polgári demokratikus korszak autonómiatörvényei: 1918. évi X. néptörvény „a Magyarországon élő ruszin (ruthén) nemzet autonómiájáról” (1918. december 21.); 1919. évi VI. néptörvény „a magyarországi német nép önrendelkezési jogának gyakorlásáról” (1919. január 29.); 1919. évi XXX. néptörvény „Tótország – Slovenská Krajina – önkormányzatáról” (1919. március 11.). – A tanácsköztársaság az autonómia kifejezést sem az 1919. április 2-i ideiglenes (XXVI. FK. sz. rendelet), sem a június 23-i végleges alkotmányában nem használta: felfogása szerint a nemzetiségek jogaikat a maguk által választott helyi tanácsok révén gyakorolják. Vö. A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság alkotmánya. *Belügyi Közlöny*, 1919. július 6. 1078–1092. (85. §.)

13 Rendelet a nemzetiségi nyelvek oktatásáról. *Budapesti Hírlap*, 1918. november 22. 2. (A *Rendeletek Tárában* nem került közlésre.) Eszerint „azokban az elemi iskolákban, a hol valamely nemzethez tartozó tanulók vannak többségben, ott az illető nemzet nyelve az oktatás nyelve minden tárgyban. A kisebbség nyelvét mint kisegítő nyelvet használják.” A magyar tannyelvű középiskolák pedig azt az utasítást kapták, hogy vonzáskörzetük többi népének nyelvét rendes tantárgyként oktassák.

14 A Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság alkotmánya, 86. §. 2. bek.

15 *Magyarországi Rendeletek Tára* (a továbbiakban: *Rendeletek Tára*), 1919. 659–662. – Igen jellemző, hogy a fővárost megszállva tartó románok által működtetett cenzúra a kormány hivatalos orgánumban nem is engedte leköszölni a rendeletet – tartva annak a magyar fél által jól hasznosítható propagandaértékétől –, így csupán három hónapos késéssel, a románok

as törvény magyar hivatali nyelvet írt elő, addig most a kisebbségek szabad nyelvhasználatát irányozták elő mind a fővárosban, a nemzetgyűlésben, mind pedig vidéken, a helyhatóságok ügyvitelében, illetve a nekünk most fontos iskoláztatásban.¹⁶

E központi keretrendelet szakminiszteri végrehajtási utasítása volt a – nemzetiségi miniszterrel egyetértésben és együttműködésben – Haller István vallás- és közoktatásügyi miniszter által jegyzett 1919. december 23-i nemzetiségi iskolarendelet,¹⁷ mely az alsófokú állami és községi iskolák egy pontosan körülírt típusában a gyermekek anyanyelvét tette az oktatás nyelvén. Vegytiszta helyzetről természetesen nem beszélhetünk, hisz a nemzetiségi oktatásban érintett települések többségét nem csupán egyetlen etnikum lakta, így azok nem állhattak át tisztán nemzetiségi nyelvre. Ezért az iskolákat több csoportba sorolták, s csupán ezek egyike (ahol a település teljes lakossága magyarul nem beszélő nemzeti kisebbség volt) élhetett az anyanyelvi oktatás jogával, míg a településükön a magyarokkal együtt élő nemzetiségi gyermekek alapvetően vegyes tannyelvű oktatásban részesülhettek.¹⁸ Ugyanakkor azt is előírta a rendelet, hogy a nem magyar tannyelvű iskolákban a harmadik osztálytól kezdve kötelező tárgyként kell tanítani a magyar nyelvet, mégpedig olyan („megfelelő”) óraszámban, hogy a hatodik osztály befejeztével a diáknak ne okozhasson gondot a leírt szövegek megértése, illetve gondolatainak kifejezése magyarul.¹⁹

A meglehetősen túlbonyolított szabályozás esélyei kapcsán aligha lehetett illúziókat táplálni. Csernoch János hercegprímáshoz írott 1920. április 26-i levelében még maga a nemzetiségi miniszter is elismerte, hogy a tisztán anyanyelvű oktatás valójában csupán a demarkációs vonalon túli – megszállt és az elszakítás veszélyének kitett – területek homogén nemzetiségi tömbjeinek szóló ajánlatként értelmezendő (nyilván a visszatérésük esetére). Ezzel szemben a magyar fennhatóság alatt maradt (magyarul amúgy is nagyobb arányban tudó) kisebbségi

kivonulása után sikerült pótolni a kisebbségi kérdés kezelésében oly fontos kormányzati alapelv közzétételét. Vö. A magyar kormány 4.044/1919. M. E. számú rendelete a nemzeti kisebbségek egyenjogúságáról. *Budapesti Közlöny*, 1919. november 19. 1.

- 16 A Bleyer személyes irányítása alatt az igazságügyi minisztériumban kidolgozott és miniszterelnöki rendeletként kiadott szabályozás vitathatatlanul pozitív irányú volt: számos – elsősorban kulturális – területen de facto kollektív jogokat kaptak a nemzetiségek, mindazonáltal most is óvakodott a kormányzat (mint ahogy 1868-ban is) a nemzeti kisebbségek jogi személyiségként való elismerésétől. Terminológiai szempontból azonban főként előremutató gesztusként értékelhető, hogy az 1868-as nemzetiségi törvényben szereplő „faji különállás” kifejezés helyett az új rendelet a „nemzeti kisebbség” alakot alkalmazta.
- 17 209.494/1919. VKM. sz. rendelet „a nemzeti kisebbségek egyenjogúságáról” szóló 4.044/1919. M. E. sz. kormányrendelet 12., 13. és 14. §-ai alatt foglalt és az állami és községi kiseddóvadásra, elemi népiskolákra és ismétlőiskolákra vonatkozó rendelkezések végrehajtásáról”. *Rendeletek Tára*, 1919. 1587–1600.
- 18 A rendelkezéssel érintett iskolákat három csoportba osztották. Az első csoportot azon községek iskolái alkották, melyeknek teljes lakossága valamely magyarul egyáltalán nem tudó (egy vagy több) nemzeti kisebbséghez tartozott. A második azon községek iskolái, amelyek népessége bár ugyanígy teljességgel nemzetiségi volt, ám legalább a felük beszélte azért a magyar nyelvet. A harmadik csoportot pedig a nem kizárólag nemzetiség(ek) által lakott községek tették ki, tehát azok, ahol magyar lakosság is élt (kisebbségben ugyan, de legalább 20 iskolaköteles gyerekekkel). Fontos tehát, hogy a vegyes lakosságú községek e típusában nemzetiségi többség kisebbségi magyarsággal élt együtt. (Az ellentétes felállással – magyar többség nemzetiségi kisebbséggel – a rendelkezés nem is foglalkozott.) Az első csoport iskoláiban az oktatás kizárólag nemzetiségi anyanyelven zajlik. A második és harmadik csoport községei külön nemzetiségi iskola vagy párhuzamos nemzetiségi osztály felállítására kapnak lehetőséget, ahol a tantárgyak egy részét (a népi identitás szempontjából fontosakat, de legalább a hittant, az írás-olvasást, a számolást, a beszéd- és értelemgyakorlatot és az éneket) nemzetiségi anyanyelven kell oktatni, az egyéb tárgyak taníthatók magyarul is.
- 19 A kézenfekvő párhuzamot megtalálva egyesek a Lex Apponyi enyhébb változatát látják ebben. Vö. FÜZES Miklós: *Die Nationalitäten-Schulpolitik Ungarns zwischen 1918 und 1945. Suevia Panonica*, 1989. 57–67., 60.

közösségek esetében a tárgyak egy részének magyar tannyelve eleve nem is okozhat problémát, ezért csupán a nemzetiségi kultúra fenntartásához elengedhetetlen tantárgyak estében biztosítandó az anyanyelvű oktatás.²⁰ Az viszont gesztusértékű volt a kormány részéről, hogy a nemzetiségi iskolák felügyeletét a vezető tanfelügyelőtől függetlenítt, önálló hatáskörű külön tanfelügyelő kapta meg,²¹ valamint az is, hogy a VKM már a következő évben német tanító- és tanítónőképző intézetek felállítását rendelte el.²²

Sajnos a trianoni diktátum (1920 júniusában) a közvélemény számára azt bizonyította, hogy a kisebbségek iránti engedékeny magatartás nem segített a területi integritás megőrzésében. Ezért a közhangulat hamar átalakult, ily módon az ellenforradalmi kurzus korai szakaszának pozitív kisebbségi jogalkotása villámgyorsan elenyészett.²³ Határozott és egyértelmű keményedés vette kezdetét a nemzetiségekkel való bánásmódban. A kormányzat részéről egy méltányos nemzetiségpolitikai irányvonal vitelére (külpolitikai vagy épp revizionista megfontolás alapján) világossá tett törekvéseket jóformán teljességgel negligálta a sovíniszta irányba fordult vidéki közigazgatás. S hogy mit is jelentett ez? A Trianon miatt felgyülemlett összes indulat és frusztráció az érdemben egyedül megmaradt kisebbségre, a hazai németekre zúdult. Azt pedig, hogy miért beszélhetünk az I. világháború után lényegében csak egyetlen hazai kisebbségről, a csonkaország etnikai arányai világítják meg. Eszerint a 90%-nyi magyarság mellett a megmaradt románok 0,3%-ot tettek ki, a délszlávok együttesen sem jelentettek 1%-ot, a szlovákok is csekély, 1,8%-os arányt képviseltek; masszív nemzetiségi tömbnek ily módon csakis a németek 7%-os (több mint félmillió) tömegét lehet tekinteni.

Ilyen állapotok közt vette át a nemzetiségi közoktatás ügyét 1922 nyarán Klebelsberg Kuno. A Bethlen-kormány, melynek nevéhez az utókor már-már topikus jelzőként ragasztotta hozzá a konszolidáció fogalmát, a nemzetiségi iskolaügy vonatkozásában is normalizálni kívánta a helyzetet. 1923. június 21-én ezért egy új, általános nemzetiségi keretrendelet látott napvilágot, a 4800/1923. M. E. sz. rendelet „a trianoni békeszerződésben a kisebbségek védelmére vállalt kötelezettségek végrehajtása tárgyában”, amely ismét csak megerősítette a különböző etnikumú állampolgárok egyenjogúságát, és lehetőséget teremtett számukra az anyanyelv használatára a közoktatásban a nemzetiségi egyesületek fenntartásában működtetett és az állami és községi népiskolákban egyaránt.²⁴ (A rendelet természetesen nem vonatkozhatott az egyházi

20 TILKOVSKY Loránt: Nemzetiségi anyanyelvű oktatás Magyarországon a katolikus elemi népiskolákban (1919–1944). Századok, 1995/6. 1251–1274., 1253. (A továbbiakban: TILKOVSKY, 1995.)

21 209.494/1919. VKM. sz. rendelet, 28. §. – Ld. még A nemzeti kisebbségek népoktatásügye. Néptanítók Lapja, 1920/1–3. 14–15. (V.2. Tanfelügyelőség.)

22 48.696/1920. VKM. sz. rendelet (június 5.) „a magyar és német tanításvetű tanító- és tanítónőképző-intézetek felállítása, illetőleg ily nyelvű tanfolyamok szervezése tárgyában”. Hivatalos Közlöny [ez a Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium heti információs lapja – O. L.], 1920. június 24. 173–174. – A kérdéslről (a végül csak két évtizeddel később megvalósult intézményről, ill. a nemzetiségi tanítóképzést egyelőre pótolni hivatott továbbképző tanfolyamok indításáról) részletesen DONÁTH Péter: Iskola és politika. Az állami német nemzetiségi tanítóképzés magyarországi történetéhez 1919–1944. Budapest, Budapesti Tanítóképző Főiskola, 1996.

23 A nemzetiségi oktatás is áldozatul esett ennek. Míg a tanácsköztársaság idején 500 német, 53 délszláv, 1 román és 1 szlovák tisztán anyanyelvű népiskoláról tudomásunk, az 1921-es adatok szerint ezekből már csupán 58 német és 22 szerb nyelvű maradt meg. Vö. BELLÉR Béla: A nemzetiségi iskolapolitika története Magyarországon a legújabb korban. Baranyai Művelődés, 1973/4. 11–24., 16. (A továbbiakban: BELLÉR, 1973.)

24 Rendeletek Tára, 1923. 213–220. – Ld. még Budapesti Közlöny, 1923. június 22. 2–4.

fenntartású iskolákra, melyek az elemi iskolák túlnyomó részét – bő 2/3-át – adták,²⁵ ám az egyházra nehezedő „hazafias nyomás” miatt okkal lehetett számítani a központi szabályozás akceptálására.)²⁶

Ehhez az ún. „Bethlen-féle nemzetiségi rendelethez” is kapcsolódott egy végrehajtási utasítás a VKM részéről, melyet augusztus 24-én Klebelsberg adott ki. A 110.478/1923. VIII.a. VKM. sz. rendelet²⁷ alapján a nemzetiségi népiskolák három típusát – A, B és C – állították fel, melyekből (az amúgy rendkívül könnyen befolyásolható) szülői értekezletek választhattak:

- Az „A” típusban a kisebbség nyelvén zajlott az oktatás, a magyar nyelv rendes tárgyként való kötelező tanításával.
- A „B” típus vegyes tannyelvű oktatást jelentett, itt anyanyelven folyt a természet-tudományi tárgyak, a fizika, a kémia, továbbá a gazdasági ismeretek, illetve a rajz és a kézimunka oktatása. Magyarul zajlottak viszont a következő órák: történelem, földrajz, állampolgári ismeretek, testnevelés. Ugyanakkor mindkét nyelven folytak (magyarul és az anyanyelven egyaránt) a nyelv és beszédgyakorlat foglalkozások, illetve az írás-, az olvasás-, a számolás- és az énekórak.
- Végül a „C” típusú iskolákban az anyanyelv helyett magyar nyelven folyt a tanítás, itt a kisebbség nyelvét – heti két órában – kvázi idegen nyelvként, pusztán körelező tárggyá degradálva oktatták. Tárgyilagosan szemlélve bizony igen nagy jóindulat kell ahhoz, hogy ezeket nemzetiségi iskoláknak tekintsük,²⁸ nem véletlen gúnyolták ezt a típust (mely a kisebb nemzetiségeknél 90%-os, de még a jelentősebb tömegű németeknél is 75%-os arányt tett ki) nyelvtanító iskolának.

Utaljunk most ismét a Trianon után megmaradt egyedüli számottevő kisebbségre, a németekre: 1926-ra 419 német nemzetiségi iskolát sikerült létrehozni (48 A, 63 B és 308 C típusút),²⁹ és e szám egy ideig még emelkedett is. Az új rendszer felfutását jelzi, hogy a Klebelsberg távo-zása utáni tanévben, 1932-ben már 482 ilyen iskola létezett (46 A, 141 B és 295 C típusú).³⁰ A típusarányok eltolódása ugyanakkor azt mutatja, hogy mindkét véglet felől a közép (a B típus) irányába orientálódtak a nemzetiségi szülők,³¹ ami végeredményben nem is csoda, hisz a hétköznapi életben való boldoguláshoz a vegyes tannyelv által elősegített kétnyelvűség volt optimális. Mindezt Klebelsberg még ösztönözte is: 1930 szeptemberében például magát

25 Vö. UJVÁRY Gábor: „Egy európai formátumú államférfi.” Klebelsberg Kuno (1875–1932). Pécs–Budapest, Kronosz, 2014. 136. (Az 1931-es adatok szerint 6856 elemi iskola közül 4671 volt egyházi fenntartású.)

26 A témához ld. TILKOVSKY, 1995., valamint GRÓSZ András: A magyarországi német iskolaügy és a katolikus főpapok a Bethlen-kormány idején. *Pro Minoritate*, 2014/tél. 127–150. (A továbbiakban: GRÓSZ, 2014.)

27 *Budapesti Közlöny*, 1923. augusztus 28. 1–2. (A Rendeletek Tára nem közli!)

28 A már leköszönt Bethlen miniszterelnök egy írásában maga is elismerte az e tekintetben érkező kritikus hangok jogosságát, s azt, hogy az érintettek többsége „nem elégszik meg az ú. n. C-típusú iskolával, [...] hanem legalább a B-típust óhajtja [...]”. Vö. BETHLEN István: Magyarország kisebbségi politikája. *Magyar Szemle*, 1933. június (18. köt./6. sz.). 89–104., 99.

29 BELLÉ, 1973. 16.

30 Matthias ANNABRING: *Volks-geschichte der Deutschen in Ungarn*. Stuttgart, Südost-Stimmen, 1954. 82.

31 A számok alapján látható azonban, hogy a C-típus dominanciája továbbra is megkérdőjelezhetetlen.

a hercegprímást, Serédi Jusztinián esztergomi érseket sürgette levélben, hogy az egyházi fenntartású iskolák közül is mind többet alakítsanak át C-ből B típusúvá.³²

E buzgalom ellenére kritikát is meg kell fogalmaznunk. Budapesten például, ahol a németektől a népszámlálási adatok szerint csak 1880-ban vette át az etnikai többséget a magyarság, 1930-ban még mindig 40 ezer németajkú lakos élt: nekik nem volt egyetlen német kisebbségi elemi iskolájuk sem.³³ S az is fölöttébb beszédes, hogy – immáron országos szinten körbenézve – az alsó fokú nemzetiségi iskoláik mellett német nyelvű közép- és felsőfokú oktatási intézményeik egyáltalán nem léteztek.³⁴ Márpedig mindez arra utal, hogy a kormányzat érdemben nem kívánta az asszimilációs folyamatot feltartóztatni, illetve egy iskolázott, ugyanakkor anyanyelvi kultúrájában is jártas nemzetiségi elit kitermelődését elősegíteni.

Nem meglepő, hogy a hazai német mozgalom vezetője, a főntebb már említett egykori nemzetiségi miniszter, Bleyer Jakab a képviselőházban éles kritikát fogalmazott meg a szűkebb népi közössége anyanyelvi kultúrájának javítását láthatóan nem szolgáló oktatási keretrendszer vonatkozásában. 1933. májusi – komoly vihart kavará és tüntetések egész hullámát elindító³⁵ – beszédében egyebek mellett azt is jelezte, hogy a nemzetiségi iskolák e rendszere valójában megágyaz a népi kultúra elvesztésének. „Az elemi iskolát végzett német anyanyelvű fiatalság legalább 70%-ig nem tud félig-meddig sem németül írni és olvasni, a középfokú iskolát végzett német anyanyelvű ifjúság 90%-a pedig egy német levelet sem tud megírni, de még egy német mondatot sem tud úgy megszerkeszteni, ahogy az német származású művelt emberhez illik.”³⁶

Nézzük meg ezt a problémát is közelebbről. Dacára annak, hogy a századforduló idején a nemzetiségi (s benne a német) iskoláztatás látható sorvasztását konstatáltuk, azt mégis bátran kijelenthetjük, hogy – amennyiben csupán felületesen, egyetlen paraméter alapján szemléljük a mutatókat – az országot lakó valamennyi etnikum közül (beleértve a magyarokat is) a németek álltak a legmagasabb kulturális nívón. Erről tanúskodik, hogy az analfabetizmus (eltekintve a nem nemzetiségként nyilvántartott zsidóktól) messze náluk volt a legalacsonyabb: 1891-ben, 1910-ben, illetve 1930-ban 63, 70, illetve 83%-uk tudott írni-olvasni, míg a többieket szintén

32 Leveleiben aligha figyelmen kívül hagyható érvet hoz fel az érsek meggyőzésére, mely szerint „elszakított magyar testvéreink érdekében jogi és erkölcsi alapon csak akkor léphetünk fel teljes nyomarással szemben – ez az intézmény egy kifejezetten érvényben lévő jogszabályok keretein belül teljes mértékben kielégítettnek.” Idézi GRÓSZ, 2014. 140.

33 Orosz László: Adalékok a budapesti németek I. világháborút követő negyedszázadához. *Közép-Európai Közlemények*, 2018/4. 125–138., 132.

34 Működött ugyan (épp Budapesten) egyetlen német nyelvű középiskola, a nagyhírű Németbirodalmi Gimnázium, ezt azonban Berlin finanszírozta. Fontos jelezni, hogy – az utólagos gyanakvással szemben – ez az intézmény egy kifejezetten mérsékelt szellemiségű elitiskola volt, többnyire a Reich-béli állapotok miatt önkéntes száműzetést vállaló tanári karral. Sokatmondó, hogy a zsidó származású diákok aránya olykor a 40%-ot is elérte, 1944-ben őket titokban érettségiztették le. Vö. Orosz László: „[...] a régi német erények szelleme, az új német hibák nélkül.” A Reichsdeutsche Schule a két világháború közti Budapesten. *VERITAS Évkönyv*, 2017. 171–187.

35 Orosz László: A budapesti egyetemisták utcai zavargásai Bleyer Jakab 1933. májusi parlamenti beszédét követően. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás V.* Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár–Magyar Napló, 2022. 191–224.

36 *Képviselőházi Napló, 1931–1935.* XV. kötet (176. ülés, 1933. május 9.). 210–215., 213. – A felszólalás azt is egyértelművé teszi, hogy „[...] a C-típusú iskolát nem ismerhetjük el kisebbségi iskolának, ahogyan a világ semmiféle kisebbsége el nem ismerné. Legkevésbé ismernék el – mégpedig teljes joggal – a magyar kisebbségek a leszakított területeken.” (Uo. 212.)

felülmúló magyaroknak ugyanekkor csak 53, 67, illetve 79%-a.³⁷ E látszólagos műveltségi előny azonban elfed egyéb fontos szegmenseket, így a pusztán írás-olvasáson túlmutató, az önálló nemzeti identitás megőrzéséhez nélkülözhetetlen *anyanyelvi kultúra* hiányát, s szintúgy az oktatási rendszer magasabb lépcsőfokaihoz *anyanyelven való hozzáférés* nélkülözését!

A két világháború között a hazai németiség helyzetéről teljes körű statisztikai áttekintést készítő Kovács Alajos (a statisztikai hivatal akkori elnöke) az 1920-as és 1930-as népszámlálás közötti időszak elmozdulásait, illetve kulturális viszonyait így érzékelteti: „[...] minél feljebb megyünk a műveltségi lépcsőn, annál kevesebb németet látunk.” Lefordítva mindezt az adatok nyelvére, „azoknak a német anyanyelvűeknek a száma, akik legalább középiskolai végzettséggel rendelkeznek, mindössze 7005, ezek közül főiskolai végzettségű 1562.”³⁸ A majd félmillió csonkaországi németiségből tehát mindössze másfél százaléknak volt középiskolai végzettsége, felsőfokú pedig még kevesebbnek (0,3%).³⁹ E vékonyka réteg képezte a német nemzetiség szellemi elitjét.

Kovács Alajos említett kiadványa annak bizonyítására szolgált, hogy a hazai német nemzetiség aligha jelenthet veszélyt, asszimilációjának folyamata ugyanis igen előrehaladott s immár feltartóztathatatlan.⁴⁰ Ehhez képest aligha tűnnek megalapozottnak ama dörgelemek, amelyek a germanizáció szándékát és a német népelem tudatos megerősítését hányták Klebelsberg szemére.⁴¹ A neves író, Szabó Dezső például – egyik 1927-es pamfletjében – így támadt rá a kultuszminiszterre: „Mit tett Klebelsberg gróf? [...] Engedte tovább germánosítani a magyar közoktatást az egész vonalon. A minisztériumban az irányító helyek nagy részét, az egyetemek katedráit blutfervántok töltötték meg. [...] De germánok lepték el a közoktatás egész vonalát. Ezek tudattalanul is, akaratlanul is, a vér vak parancsai szerint sajátféle lelket csinálnak, s az új nemzedékből azokat válasszák [*sic!*] ki folytatóiknak, kiket egész ösztönös énjük, vérük és lelkük legmélyebb gyökerei szerint a maguk képére alkotottaknak látnak. [...] A gróf úr minden mozgékonyásával – bizonyára tudattalanul, az őszileg determinált hajlamok vak kényszerével: minden tényében a germán hódítást építi, annak egyenget utat, annak jelent jövőt. A magyar kultúrfölény továbbépítésére: a magyar csírák, a sajátos magyar erők természetbe, alkotásba hívására, a magyar szellem különös erőinek védelmére teljesen képtelen. Mert százpercentes idegenségében, ösztönei, hajlamai, akaratlan akaratának abszolút germán meghatározottságában nincs és nem lehet szeme, szíve, akarata a magyar psziché mély titkai és szükségai számára. [...] A mai kultúrpolitika tudatosan erőszakolja át a magyar kultúrélet

37 Az 1891-es és 1910-es adatokhoz GLATZ Ferenc: A magyarországi németiség az ipari fejlődés korában. In: 300 éves együttélés. A magyarországi németek történetéből. I–II. Szerk. HAMBUCH Vendel. Budapest, Tankönyvkiadó, 1988. I. 87–97., 90.

38 KOVÁCS Alajos: A németek helyzete Csonka-Magyarországon a statisztika megvilágításában. Budapest, Hornyánszky, 1936. 20.

39 Az adatsor látványos szemléltetését ld. uo. 44. (12. tábla: A németek műveltségi fokozatok szerint 1920-ban és 1930-ban.)

40 OROSZ László: Magyar statisztikus a német „Volksboden” árnyékában. Kovács Alajos a német népesség dunántúli terjeszkedéséről. In: Tudomány, oktatás, kultúra a két világháború közötti Magyarországon. Szerk. M. PELESZ Nelli. Szeged, Radnóti Szegedi Öröksége Alapítvány, 2019. 79–91.

41 DONÁTH Péter: „Germanizálni akart-e a Gróf?” Klebelsberg Kuno nemzetiségi politikájának motívumairól. In: Filozófia – Művelődés – Történet. Szerk. DONÁTH Péter – FARKAS Mária. Budapest, BTF, 1997. 55–71.

összes módozatát német kultúrformákra (kiszűrve belőlük az esetleges demokráciát), s csakis hazánk germán elemeinek jelent szervezkedést, fejlődést, hódítást.”⁴²

Eme igaztalan vádakhoz képest ma már a hazai oktatáspolitikai legkonceptiózusabb és legjelentősebb alakítói közé soroljuk Klebelsberget (ahogyan utódát, a kultusztrárcát hozzá hasonlóan szintén kilenc évig vivő Hóman Bálintot is), holott mindkettejük családnéve elárulja, hogy ősük aligha Vereckénél jöttek be az országba. Idegen származására utalva nem véletlen írta Klebelsberg egyik (épp Szabó Dezső támadásának évében megjelent) kötete előszavában a következőt: „[...] ha idegen hangzású nevet viselő magyarnak szabad valamiben különböznie a többi magyartól, ez a különbség csak abban állhat, hogy a szenvedő hazát, ha lehet, még jobban szeresse.”⁴³

Zárásként – hogy ne hagyjunk elvarratlan szálakat a nemzetiségi népoktatás szabályozása tekintetében – az 1923-as jogszabály két módosítására érdemes még utalni. Az egyik hatályon kívül helyezte Klebelsberg rendeletét, a másik lényegében visszahozta azt.

A Gömbös-kormány 1935 decemberében – látva a három típus közti arányeltolódás alakulását, illetve tekintettel a politikai szempontokra (a fölerősödő nemzetiségi követelések kezelésének kényszerére) – módosította a nemzetiségi népiskolák rendszerét. A 11.000/1935. M. E. sz. rendelet,⁴⁴ valamint ennek Hóman Bálint által jegyzett szakminiszteri végrehajtási utasítása, a 760/1936. VKM. sz. rendelet⁴⁵ eltörölte a hármas tagolódást, és a vegyes („B”) típust alapul véve egységes rendszert vezetett be, az átállásra az 1938/39-es tanév kezdetét határidőül kitzűzve. A döntés – a pozitív visszhangra irányuló várakozásokra rációfolva – nagy hullámokat kavart, a német közösség radikális szárnya ugyanis (amelyből 1938-ban majd megalakul a Berlin elvárásaihoz igazodó nemzetiszocialista német népcsoportszervezet, a Volksbund) Basch Ferenc vezetésével heves ellenkampányba kezdett, azt hangoztatva, hogy kizárólag az egykori A típus ismerhető el nemzetiségi iskola gyanánt, annak szintjén kellett volna az egységesülésnek megtörténnie.

A másik változtatás már a II. világháború alatt, a területi revíziók kontextusában történt, amikor is 1940 augusztusában (az Észak-Erdélyt visszaadó II. bécsi döntés ellentételezéseképp) Berlin aláírta a magyar kormánnyal az ún. német népcsoportegyezményt. Ez sok egyéb (ahogy mondani szokták: „állam az államban” típusú) koncesszió mellett azt is garantálta a hazai német népcsoport számára, hogy az iskoláiban anyanyelvén tanulhasson. Ezért kellett Teleki Pál kormányának 1941 februárjában újraszabályoznia a nemzetiségi iskolaügyet, ami azonban nem csupán a németek, hanem valamennyi nemzeti kisebbség vonatkozásában érvénnyel bírt. Most rehat – a 700/1941. M. E. sz. rendelettel⁴⁶ – a Gömbös-féle egységesítő szabályozást helyezték hatályon kívül, és visszatértek Klebelsberg 1923-as rendeletéhez. Alapként ennek A típusát határozták meg, azonban biztosították, hogy a szülők kérésére a B (a vegyes) típus irányába is el lehessen mozdulni. Hiába számított azonban a kormány a szülők önmérsékletére, vagyis az A típustól való tartózkodásra: a Volksbund nyomására mintegy 200 német iskola a vegyes

42 SZABÓ Dezső: Kultúrfölény és kultúrpolitika. *Magyar Hírlap*, 1927. szeptember 18. 5–6.

43 Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai, 1916–1926. Budapest, Athenaeum, 1927. VII.

44 *Rendeletek Tára*, 1935. 1432–1433.

45 *Hivatalos Közlöny*, 1936. április 1. 107–108.

46 *Rendeletek Tára*, 1941. 129–130.

tannyelvről azonnal áttért a tisztán anyanyelvű (A típusú) oktatásra. (Az átállást Hóman Bálint több VKM-számú szakminiszteri rendelete kísérte, melyek egyebek mellett a nem magyar környezetben élő magyar gyermekek iskoláztatását,⁴⁷ a trianoni országterület nem magyar ajkú gyermekeinek az anyanyelvű oktatásra való áttérését,⁴⁸ továbbá a Szent Koronához visszatért felvidéki, erdélyi és délvidéki területek oktatásügyének az anyaország iskolarendszerével történő harmonizációját⁴⁹ szabályozták.)

A II. világháború végével, illetve a beköszöntő szovjet megszállással a hazai nemzetiségi közoktatás teljes addigi struktúrája összeomlott, és a korábbi gyakorlattól alapvetően eltérő, szocialista fordulatot vett.

47 25.360/1941. VKM. sz. rendelet. *Hivatalos Közlöny*, 1941. augusztus 1. 437.

48 25.370/1941. VKM. sz. rendelet. *Hivatalos Közlöny*, 1941. augusztus 1. 438–440.

49 133.200/IX/1939. VKM. sz. rendelet. *Hivatalos Közlöny*, 1939. május 1. 125–136. – 24.024/1940. VKM. sz. rendelet. *Hivatalos Közlöny*, 1940. október 15. 389–392. – 57.740/1941. VKM. sz. rendelet. *Hivatalos Közlöny*, 1941. október 1. 606.

A kötetben szereplő tanulmányok a XX. század legjelentősebb magyar oktatáspolitikusának, gróf Klebelsberg Kuno országgyűlési képviselőnek, kultúr- és oktatáspolitikusnak, belügy-, illetve vallás- és közoktatásügyi miniszternek az életművét, szerepét vizsgálják a magyar oktatás szempontjából. A kiadvány különböző forráscsoportok alapján, eltérő kutatói módszertannal készült tanulmányokat tartalmaz, amelyek szemlélete azonban egységes. A tanulmánykötetet – részben először publikált – fényképek gyűjteménye és gróf Klebelsberg Kuno beszédei, írásainak tematikus válogatása teszi teljessé.

A szerzők (Gianone András, Ligeti Dávid, Nánay Mihály, Orosz László, Pánczél Hegedűs János, Szakály Sándor, Ujváry Gábor) közös szándéka, hogy írásaik minden kedves olvasó ismeretét gazdagítsák, látásmódját formálják, és akár új perspektívát nyissanak. Így érheti el a kötet címadó célkitűzését, méltón emlékezve gróf Klebelsberg Kuno életművére oktatás- és kultúrpolitikájának komplex bemutatásával születésének 150. évfordulóján.

KLEBELSBERG
KÖZPONT

Klebelsberg Kuno
EMLÉKÉV
150